

गुरुङ - नेपाली शैक्षणिक शब्दकोश

बुद्धराज खनिया*

लेखसार

गुरुङ - नेपाली शैक्षणिक शब्दकोशको नमुना प्रस्तुत गर्ने उद्देश्यले तयार गरिएको यो लेख लमजुङ र कास्की जिल्लामा प्रयोग गरिने गुरुङ भाषामा आधारित छ । यसमा प्राथमिक र द्वितीयक दुबै स्रोतबाट तथ्यहरू सङ्कलन गरिएको थियो । प्राथमिक तथ्य सङ्कलनका लागि लमजुङ र कास्की जिल्लाबाट १५-१५ जनाका दरले जम्मा ३० जना गुरुङ मातृभाषी वक्ताहरू उद्देश्यमूलक तरिकाबाट छनोट गरियो । निर्धारित गुरुङ मातृभाषी सूचकहरूसँग प्रत्यक्ष सम्पर्क गरेर तयार गरिएका विभिन्न विषय क्षेत्रसँग सम्बन्धित नेपाली भाषाका आधारभूत शब्दसूची अनुवाद गर्न लगाई प्राथमिक तथ्यहरू सङ्कलन गरियो भने गुरुङ भाषामा प्रकाशित पाठ्य सामग्री, कोश, व्याकरण जस्ता सामग्रीका आधारमा द्वितीयक तथ्यहरू सङ्कलन गरियो । यसरी सङ्कलन गरिएका तथ्यहरूलाई कोश सम्पादनको सैद्धान्तिक आधारमा गुरुङ-नेपाली शैक्षणिक कोशको नमुना प्रस्तुत गरिएको छ । यस लेखमा १९० गुरुङ भाषाका आधारभूत शब्दहरूका आधारमा गुरुङ - नेपाली शैक्षणिक शब्दकोशको नमुना दिइएको छ । यसमा गुरुङ भाषामा प्रविष्टि दिएर तिनको शब्द वर्गीय सूचना, नेपालीमा समानार्थी एवम् गुरुङ र नेपाली भाषामा प्रयोग समेत दिइएको छ । कोशको नमुना देवनागरी लिपिमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

मुख्य शब्दहरू : आधारभूत शब्द, द्विभाषी कोश, प्रविष्टि, लक्ष्य भाषा, सम्पादन, स्रोत भाषा

परिचय

कोशलाई विभिन्न समयमा विभिन्न अर्थमा व्याख्या गरेको भए पनि कोश भन्नाले सामान्यतः भाषाको शब्द भण्डारमा रहेका शब्द सम्बन्धी सूचनाहरूको सूची भन्ने बुझिन्छ । नेपाली बृहत् शब्दकोश (२०४०) मा शब्दकोशलाई "कुनै भाषाका शब्दहरूको वर्णानुक्रम अनुसार शब्दहरू सङ्कलन गरी व्याकरणात्मक कोटि आदि खुलाएर उही वा अन्य भाषामा अर्थ, पर्याय, विशेषता आदि लेखिएको ग्रन्थ" (पृ. १२५३) भनिएको छ । कोशका बारेमा लंसाल (२०५७) भन्छन् - "कोश भन्नाले शब्दका साथै अर्थ, वर्ण, धातु, उपसर्ग, प्रत्यय, उखान टुकका उदाहरणात्मक वाक्य जस्ता भाषाका विविध एकाइको सङ्ग्रहसँग सम्बन्धित ग्रन्थ हो भन्ने बुझिन्छ" (पृ. २५) । त्यस्तै अधिकारी (२०७४) ले कोशबाट शब्द सम्बन्धी अर्थ, स्रोत, उच्चारण, हिज्जे, व्याकरण, व्युत्पत्ति, प्रयोग, प्रयोग क्षेत्र/शैलीगत

* पिपेचडी, सहप्राध्यापक, शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग, त्रिवि, कीर्तिपुर, khaniya.br1@gmail.com

भेद्य आदिको सूचना प्राप्त गर्न सकिने बताएका छन् । यसरी प्रयोजन अनुरूप कोशमा उल्लिखित सूचनाहरू आंशिक वा व्यापक रूपमा विधान गरिन्छ ।

कोश निर्माणको परिणति वा उत्पादनलाई शब्दकोशले व्यवहार गरिन्छ । शब्दकोश भाषा सम्पादनको बृहत् रूप भएको हुँदा यसको प्रयोजन र प्रकारमा पनि विविधता पाइन्छ । स्वरूप, काल, प्रविष्टि अनुक्रम, प्रयोजन, प्रयोक्ता, कृति वा कृतिकारका आधारमा कोश विभिन्न प्रकारका भए जस्तै भाषा सङ्ख्याका आधारमा पनि कोशहरू एकभाषी, द्विभाषी तथा बहुभाषी कोशहरू हुन्छन् । सबै प्रकारका कोशमा केही साभामान्यता भए पनि प्रयोक्ताका आधारमा हरेक कोशका आफ्नै विशिष्टताहरू हुन्छन् । यस अनुसार एकभाषी कोशमा जस्तै द्विभाषी/बहुभाषी कोशमा पर्याप्त सूचनाहरू समेट्न सकिँदैन । द्विभाषी कोश लक्ष्य भाषा र स्रोत भाषासँग सम्बन्धित हुने भएकाले यो मूलतः दोस्रो भाषी विद्यार्थीका लागि बढी उपयोगी हुने छ भने पहिलो भाषीले पनि स्वभावतः यसलाई उपयोग गर्ने छन् । यसरी प्रयोक्ताका आधारमा द्विभाषी कोशहरू तयार गरिने हुँदा यहाँ गुरुङ भाषा सिक्न चाहने नेपाली भाषी तथा नेपाली भाषा सिक्न चाहने र गुरुङ भाषाका थप कोशीय एवम् व्याकरणिक सूचनाहरू प्राप्त गर्न गुरुङ मातृभाषी विद्यार्थीहरूलाई मध्यनजर गरी यो शीर्षक चयन गरिएको हो ।

नेपाली भाषामा कोश सम्बन्धी केही अध्ययनहरू भए पनि गुरुङ भाषामा कोश निर्माणको प्रारम्भिक प्रयास मात्र भएको देखिन्छ । गुरुङ नेपाली कोश निर्माणको थालनी भएको छ तर प्रयोगात्मक दृष्टिले गुरुङ नेपाली कोश निर्माण भएको पाइँदैन । अझ आधारभूत तहका विद्यार्थीसँग सम्बन्धित भएर कोश निर्माण हुन सकेको छैन । तसर्थ आधारभूत तहका विद्यार्थीका लागि दृष्टिगत गरी गुरुङ-नेपाली शैक्षणिक शब्दकोशको नमुना प्रस्तुत गर्नु यस लेखको मुख्य उद्देश्य हो । यो अनुसन्धान लेख नेपालको कास्की र लमजुङ जिल्लामा बोलिने गुरुङ भाषामा आधारित छ । गुरुङ नेपाली शैक्षणिक शब्दकोशको नमुनामा गुरुङ भाषाका आधारभूत शब्द, तिनको शब्दवर्ग, नेपाली समानार्थी एवम् गुरुङ र नेपाली भाषामा प्रयोग मात्र दिइएको छ जुन यस लेखको वैशिष्ट्य र सीमाङ्कन हो । यस कारण प्रस्तुत लेख गुरुङ र नेपाली दुबै भाषीका लागि उपयोगी र सान्दर्भिक देखिन्छ ।

विधि

यो लेख गुणात्मक अनुसन्धान ढाँचाको स्थलगत अध्ययनमा आधारित छ । यस अध्ययनका लागि गुरुङ भाषा बोल्ने सम्पूर्ण गुरुङ मातृभाषी वक्ताहरूलाई जनसङ्ख्या मानी कास्कीको मिजुरेडाँडा र लमजुङको दुराडाँडा (साविकका गाविस) मा बसोबास गर्ने १५/१५ जनाका दरले जम्मा तिस जना गुरुङ मातृभाषी वक्ताहरूलाई मात्र प्रतिनिधि नमुना छनोट गरियो । यो नमुना छनोट उद्देश्यपूर्ण आधारमा गरिएको हो ।

तथ्य सङ्कलनका लागि शरीरका अङ्ग, नाता, घरबार, खानेकुरा, बोट विस्वा, समय, रोग, रङ, महिना तथा बार, पशुपंक्षी जस्ता विविध विषय क्षेत्रमा वर्गीकरण गरी ती क्षेत्रबाट स्वादेश शब्दसूचीका आधारमा नेपाली आधारभूत शब्दहरूको सूची तयार पारियो । यसरी तयार गरिएका साधनहरूका आधारमा निर्धारित सूचकहरूसँग प्रत्यक्ष सम्पर्क गरी प्राथमिक तथ्यहरू सङ्कलन गरियो । द्वितीयक स्रोतका लागि गुरुङ भाषामा भएका कोश, व्याकरण, पाठ्यसामग्रीहरू उपयोग गरियो । उक्त तथ्यहरूलाई शब्दपत्ती तथा वाक्यपत्तीमा टिपोट गर्नुका साथै टेपाङ्कित समेत गरियो । यसरी तयार गरिएका तथ्यहरूलाई कोश सम्पादनको सैद्धान्तिक आधारमा गुरुङ-नेपाली शैक्षणिक कोशको नमुना प्रस्तुत गरिएको छ ।

यहाँ सङ्कलन गरिएका सबै आधारभूत शब्दहरू समावेश नगरी नमुनाका रूपमा गुरुङ भाषाका २०२ शब्दहरू चयन गरी तिनलाई परम्परागत देवनागरी वर्णमालाको अनुक्रममा प्रविष्टि दिएर तिनको शब्द वर्गीय सूचना, नेपालीमा समानार्थी एवम् गुरुङ र नेपाली दुबै भाषामा प्रयोग समेत दिइएको छ । एउटै उच्चारण हुने वा एउटै लिपिमा लेखिने शब्दलाई भिन्नार्थी मानी छुट्टाछुट्टै प्रविष्टिमा राखेर शब्दको पछाडि १,२,३ अङ्क दिएर तिनको नेपाली समानार्थी दिइएको छ ।

कोश सम्पादन गर्दा अपनाइएका सैद्धान्तिक आधार

यो लेख द्विभाषी शैक्षणिक कोशमा केन्द्रित भएकाले कोशका सर्वमान्य मान्यता तथा द्विभाषी कोश एवम् आवश्यकता अनुसार बहुभाषी कोशको सम्पादन प्रक्रिया अवलम्बन गरी गुरुङ नेपाली शैक्षणिक कोश सम्पादन गरिएको छ । अधिकारी (२०७४) ले शब्दकोशको स्वरूपको चर्चा गर्दै कोशको संरचनालाई पूर्व भाग, मध्य भाग र उत्तर भाग गरी तिन भागमा विभक्त गरेका छन् । उनका अनुसार कोशको मध्य भागमा शब्द सम्बन्धी सूचनाको भण्डार हुन्छ जसमा चयन गरिएका शब्दहरूलाई वर्णानुक्रममा प्रविष्टि गरी ती प्रत्येक शब्दको मानक हिज्जे, उच्चारण, स्रोत, व्युत्पत्ति, शब्दवर्ग, अर्थ, प्रयोग जस्ता आवश्यक विवरणहरू संक्षेपमा प्रस्तुत गरिन्छ । त्यसैगरी लंसाल (२०५७) ले पनि कोश सम्पादन प्रक्रियामा पहिलो, दोस्रो र तेस्रो चरणको चर्चा गर्दै दोस्रो चरणमा प्रविष्टि विवरण अन्तर्गत शीर्ष शब्द, हिज्जे, उच्चारण, व्याकरण निर्देशन, व्युत्पत्ति, अर्थ विधान, पर्याय, विपर्याय, उदाहरण, चित्राङ्कन, व्युत्पादक सर्ग, उखान टुक्का अङ्कित विवरण उल्लेख गरेका छन् ।

द्विभाषी कोशमा लक्ष्य भाषाका शब्दहरूलाई स्रोत भाषामा व्याख्या गरिन्छ । लक्ष्य भाषा उद्देश्य वा शीर्ष भागमा र स्रोत भाषा विधेयका रूपमा रहन्छ । तसर्थ द्विभाषी कोश मूलतः दोस्रो भाषी विद्यार्थीका लागि निर्माण गरिन्छ । त्यसो त द्विभाषी कोश पहिलो भाषी विद्यार्थीहरूले पनि पर्याप्त उपयोग गर्ने अवसर प्राप्त गर्दछन् । तसर्थ प्रस्तुत लेख दोस्रो भाषका रूपमा गुरुङ सिक्ने नेपाली भाषी र पहिलो भाषाका गुरुङ सिक्ने गुरुङ भाषी विद्यार्थीका लागि

लक्षित गरी यो गुरुङ - नेपाली शैक्षणिक द्विभाषी कोशमा चयन गरिएका गुरुङ भाषाका आधारभूत शब्दहरूको प्रविष्टि दिएर नेपालीमा अर्थ दिइएको छ । साथै गुरुङ र नेपाली दुबै भाषामा प्रयोग पनि दिइएको छ ।

गुरुङ नेपाली शैक्षणिक कोश सम्पादनमा ग्लोवर र गुरुङ (२०५९) द्वारा सम्पादित गुरुङ-नेपाली-अङ्ग्रेजी बहुभाषी शब्दकोश (तमु-नेपाली-अङ्ग्रेजी तौँफुँच्छयोड), कोडरेन (२०६३) द्वारा सम्पादित याक्खा-नेपाली-अङ्ग्रेजी बहुभाषी शब्दकोश, चेमजोड (२०२६, २०५९) द्वारा सम्पादित लाप्चा-नेपाली-अङ्ग्रेजी र लिम्बू-नेपाली-अङ्ग्रेजी बहुभाषी शब्दकोश, हारी र लामा (सन् २००४) को ~योल्मो-नेपाली-अङ्ग्रेजी बहुभाषी शब्दकोश, बुढामगर (२०६१) को नेपाली-मगर पाङ-अङ्ग्रेजी बहुभाषी शब्दकोश तथा आप्टे (सन् १९६९) द्वारा लिखित संस्कृत-हिन्दी द्विभाषी कोश, गुरुङ (२०५९) द्वारा शब्द सङ्कलन तथा सम्पादन गरिएको गुरुङ-नेपाली द्विभाषी शब्दकोश (Gurung-Nepali Dictionary), राई (२०५९) द्वारा सम्पादित चाम्लिङ-नेपाली द्विभाषी शब्दकोश, आचार्य दीक्षित (२०४४) द्वारा सम्पादित अङ्ग्रेजी-नेपाली साभ्ना सङ्क्षिप्त द्विभाषी शब्दकोश, राई (२०४९) द्वारा सम्पादित नेपाली-कुलुङ राई द्विभाषी शब्दकोश, भाटिया र भाटिया (सन् १९९३) ले तयार गरेको हिन्दी-अङ्ग्रेजी अभिव्यक्ति द्विभाषी कोश, बाहरी (सन् १९९८) द्वारा सम्पादित शिक्षार्थी हिन्दी-अङ्ग्रेजी द्विभाषी शब्दकोशहरू उपयोगी बनेका छन् । त्यस्तै दीक्षित र ढुङ्गेल (२०५७) द्वारा सम्पादन गरिएको नेपाली बाल शब्दकोश तथा कक्षा १ देखि ५ सम्मका पाठ्यपुस्तक र पाठ्य सामग्रीका आधारमा पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (२०६६) द्वारा प्रकाशित नेपाली बाल शब्दकोश पनि सहायक बनेका छन् ।

उक्त द्विभाषी तथा बहुभाषी कोशहरूमा सम्बन्धित स्रोत भाषामा शीर्ष शब्दहरूको प्रविष्टि दिएर ती शब्दहरूको व्याकरण निर्देश लगायत लक्ष्य भाषामा अर्थ विधान जस्ता सूचनाहरू प्रस्तुत गरिएको छ । यस्ता विभिन्न भाषासँग सम्बद्ध द्विभाषी तथा बहुभाषी कोश सम्पादन प्रक्रियाले प्रस्तुत गुरुङ नेपाली शैक्षणिक कोश सम्पादन गर्न मद्दत मिलेको छ ।

गुरुङ-नेपाली शैक्षणिक शब्दकोश

(नमुना)

अ

अउनेँ - सर्व. अरु । क्यौँ अउनेँ म्यँदे खो । (तिमी अरूसँग आऊ ।)

अडा - ना. बहिनी । तिनी अडा नसी स्कूल याल आँख । (बहिनी विरामी भएर स्कूल जान सकिन ।)

अर्घु - ना. गुरुङ जातिको अन्तिम संस्कार । क्याज नासरी अर्घु मो । (पारि गाउँमा अर्घु छ ।)

आ

आघैँ - ना. दाइ । आघैँ भरखर बारी दो खसेमो । (दाइ भरखर बारीबाट आउंदै हुनुहुन्छ ।)

आच्यौँ - ना. कान्छो । आच्यौँदेलाई मल्लु पिन दि । (कान्छालाई टोपी देउ त ।)

आने - ना. दिदी । आने क्यौँलाई सब्ये मो ? (दिदी तपाईँलाई सन्चै छ ?)

आपा - ना. बुवा । आपा सब्ये मो वा ? (बुबा सन्चै हुनुहुन्छ ?)

आमा - ना. आमा । आमा खनाइ याइ ? (आमा कता जानुभयो ?)

इ

इचु - सर्व. यो । इचु डल सामान आडी । (यो मेरो सामान होइन ।)

उ

उइब - क्रि. बोलाउनु । किरणदे तिनी कल्या कल्योउरी उइ वा ? (किरणलाई आज गोरु जोत्न बो लायौ ?)

उडी - क्रियो. अस्ति । उडीदेखि त्हिनी आखस्युँ । (अस्तिदेखि घाम लागेको छैन ।)

उकर्या - वि. पहुँलो । च उकर्या फ्हा गो । (यो पहुँलो पात हो ।)

उहँब - क्रि. देखाउनु । हरि क्यौँ पाठ कते फ्हिइ उहँन दि । (हरि तिमीले पाठ कति लेख्यौ देखाउ त ।)

ए

एछाइ - क्रियो. यता । नानी एछाइ खो । (नानी यता आऊ ।)

एब - क्रि. फर्कनु । विह पोखराइ टो खैम एमु ? (तिमी पोखराबाट कहिले फर्कन्छौ ?)

ओसौँ - क्रियो. अगाडि । तो केरी बिले ओसौँ तलपरिम तलतुम । (जे काममा पनि अगाडि हुनुपर्छ ।)

ओ

ओल्के - वि. रातो । क्यौँलाइ ओल्के सारीइ बेले छ्यौँउ भ्रँइमो । (तिमीलाई रातो सारीले राम्रो देखियो ।) तमुल आस्यौँविना पैँ आत । (गुरुडको मावलीविना अर्घु हुँदैन ।)

औ

औमो - ना. भिनाजु । डल औमो स्कुल बै प्रिन्सिपल गो । (मेरा भिनाजु स्कुलका प्रिन्सिपल हुन् ।)

क

काँब - वि. तितो । निरमसी काँब तम । (निरमसी तितो हुन्छ ।)

कुँ - ना. पिसाब । क्यु थुँइ बिस्या कुँ बेले युम । (पानी पियो भने बेसरी पिसाब आउँछ ।)

कु^१ - ना. छाती । कु थेकाले मो । (छाति टुलो छ ।)

कु^२ - संवा. नौ । डदे जम्मा कु प्र मुइ मो । (मसँग जम्मा नौ सय रूपियाँ छ ।)

केकेबा - वि. गुलियो । केकेबा लँ आचद । (गुलियो धेरै नखाऊ ।)

कैँ - ना. भात । कैँ चबरी खो बाबु । (भात खान आउ बाबु ।)

को - ना. रगत । यो थोवासी को युइमो । (हात काटेर रगत आयो ।)

क्यौँ - ना. बाटो । च क्यौँ उकालो मो । (यो बाटो उकालो छ ।)

क्यु - ना. पानी । क्यु थुउँरी खो बाबु । (पानी खान आउ बाबु ।)

क्युइ - ना. भाषा । ड तमु क्युइ लोसे मो । (म गुरुड भाषा सिक्दै छु ।)

- क्याँ** - सर्व. तिमी । क्याँदे मुइ कते मो ? (तिमीसँग रुपियाँ कति छ ?)
- क्र** - ना. टाउको । क्र नसी तए चच आङ्हासुँ । (टाउको दुखेर केही खान मन छैन ।)
- क्रोदिन** - ना. शुक्रबार । क्रोदिन तौंग सैउरी यान औ । (शुक्रबार माछा मार्न जाउँ है ।)
- क्रोब** - क्रि. रूनु । म्हि तले कोइमो ? (मान्छे किन रोएको छ ?)
- किल** - ना. दिसा । फ्हरसौँ किल स्योवामे । (बच्चाले दिसा गरेछ ।)
- कल्या** - ना. गोरू । च खाबे कल्या गो ? (यो कसको गोरू हो ?)
- कल्याँब** - क्रि. खेलनु । जुवा आकल्याँद औ । (जुवा नखेल है ।)
- कवे** - ना. नाती । क्वेँ क्वेँइमी खना मो ? (नाती नातिना कहाँ छन् ?)
- कहाब** - क्रि. समात्नु । तौंग कहाद ओ । (माछा समात है ।)
- किह** - सर्व. तिमी । किह लागुर खैम यामु ? (तिमी लाहुर कहिले जान्छौ ?)
- कहँ** - ना. रोटी । कहँ खोइ वा आने ? (रोटी हाल्नु भयो दिदी ?)

ख

- खए** - ना. हावा । तियँ बेले खए चलदिइ । (आज धेरै हावा चल्यो ।)
- खन** - सर्व. कहाँ । खन याउरी खलो आने ? (कहाँ जानलाई आउनु भएको दिदी ?)
- खब** - क्रि. आउनु । ड तिरँ दसैँर मात्रै खम । (म घर दसैँमा मात्र आउँछु ।)
- खरी** - ना. घाँटी । खरीरबै मैलो छ्यानले खुद । (घाँटीको मैला राम्रोसँग धुनु ।)
- खले** - सर्व. कसरी । चु मेसिन खले चलेउ हो ? (यो मेसिन कसरी चलाउने हो ?)
- खाउ** - सर्व. कुन । किह खाउ चै क्वेँ खेमु । (तिमी कुन कपडा लगाउँछौ ?)
- खिकुन्दो** - ना. भदौ । खिकुन्दो रब्ये भरिइ टुइ याम्ये । (भदौको भरिले पहिरो गएछ ।)
- खुत्केब** - वि. गुलियो । खुत्केब लँ चलआत । (गुलियो धेरै खान हुन्न ।)
- खेब** - क्रि. पढ्नु । बाबु नौ बजे खेवरी ह्याम । (बाबु नौ बजे पढ्न जान्छ ।)
- खैम** - सर्व. कहिले । क्याँ पोखरा खैम यामु ? (तिमी पोखरा कहिले जान्छौ ?)
- खैली** - सर्व. कस्तो । खैली खाले लुङ्गी मन परिमु ? (कस्तो खालको लुङ्गी मन पर्छ ?)
- खुब** - क्रि. नुहाउनु । ड ज्यु खुमो । (म ज्यान नुहाउँछु ।)

ग

- ग्री** - संवा. एक । प्रँन दि ड तौँ ग्री लमु । (पर्ख त म एउटा कुरा गर्छु ।)
- ग्रीबए** - सर्व. अर्को । च आडी ग्रीबए ! (यो होइन अर्को के !)

घ

- घलेक** - ना. गुरुङ्सेनीले काँधबाट कम्मरतिर छड्के पारेर लगाउने एक प्रकारको बाहिरी लुगा ।
विहलाई चु घलेकई बेले पइमो । (तिमीलाई यो घलेक बेसरी सुहाएको छ ।)
- घाँटु** - ना. गुरुङ कन्याहरूले गाउँदै नाच्ने एक प्रकारको लोकनृत्य । ज्यो नासर घाँटु सेइमो ।
(हाम्रो गाउँमा घाँटु नाच नाचेको छ ।)

ङ

- ङ** - सर्व. म । ड तीर्थ तमु गो । (म तीर्थ गुरुङ हुँ ।)

- ङ** - संवा. पाँच । ठागु लागुराइ ङतिर खइ । (जेठा लाहुरबाट पाँच वर्षमा आयो ।)
ङारी - क्रियो. नजिक । ङिल क्युखाम तुँ ङारी मो । (हाम्रो पानी पँधेरो नजिकै छ ।)
ङिम - ना. ढुङ्गा । ङिम प्लेयुइमो । (ढुङ्गा खस्दै आएको छ ।)
ङि - संवा. सात । मलाइ ङिप्र मुइ खि बिन दि आने । (मलाई दुई सय रूपियाँ सापट दिनुहोस् दिदी ।)
ङहि - संवा. दुई । आघैँ ! मुइ ङहि प्र बोदि । (दाइ ! दुई सय रूपियाँ दिनोस न ।)
ङहिदिन - ना. आइतबार । ठागु ङहिदिनर खम रो । (जेठो आइतबार आउने रे ।)
डेवा - क्रि. सोध्नु । मैइ चुबै ताँ आपालाई डेल परिम । (भैँसी बेच्ने कुरा बुबालाई सोध्नुपर्छ ।)
ड्यु - ना. आँगन । ड्युब्येँ मैलो सफा लद । (आँगनको मैला सफा गर ।)
ड्युब - वि. चिसो । ड्युबाले चिजम्ये आचद सोमैँ स्याम । (चिसो धेरै नखाऊ रूघा लाग्ला ।)
ड्यो - ना. हामी । ड्यो तौँन यान । (हामी सबै जाउँ ।)

च

- च** - सर्व. ऊ, उनी, यो, त्यो, तिनी । च म्हि खन याउरी खउ हो ? (यो मान्छे कता जान आएको हो ?), च आङिगो । (उनी त मानेनन् ।), च डए फहसी या । (यो मेरो बच्चा हो ।)
चए - ना. टीका - क्याँलाई ओल्के चए बेले छ्याउँ म्रौँइ । (तिमीलाई रातो टीकाले सुहाएको छ ।)
चच - ना. नुन । चच लैँ आचद प्रेसर बडिम । (नुन धेरै खाएमा प्रेसर बढ्छ ।)
चमे - ना. छोरी । डइ चमे भरखर स्कुल खेउरी याइ । (मेरी छोरी भरखर स्कुल गई ।)
चर - क्रियो. त्यहाँ । चर आथेन फतियाम । (त्यहाँ नराख्नु फुट्न सक्छ ।)
चबा - क्रि. खानु । कोदे प्हेम्ये कैँ चमिल परिम । (भरे पाहुनालाई भात खुवाउनु पर्छ ।)
चिक्र - ना. घुँडा । स्यौँ खोला बडिसि चिक्रसम्म खस्युँ । (खोला बढेर घुँडासम्म आयो ।)
च्यकुन्दो - ना. साउन । च खोल च्यकुन्दोर सयामो । (यो खोला साउनमा मच्चिन्छ ।)
च्युकुन्दो - ना. कार्तिक । तिवार च्युकुन्दोर मो । (तिहार कार्तिकमा छ ।)
च्यौँ - ना. उत्तर । च्योवाइ ना युइमो । (उत्तरतिर पानी परेछ ।)
चह - ना. छोरा । चह चमे कते मो ? (छोराछोरी कति छन् ?)
चहज - वि. सानो । कोल्मे चहज क्रोदिमो । (सानो बच्चा रोइरहेको छ ।)
चहोगो - वि. यति । डलइ चहोगो मुइ आयो । (मलाई यति रूपियाँले पुग्दैन ।)

छ

- छज्यालो** - ना. नमस्कार । छज्यालो मो । (नमस्कार छ ।)
छोको - वि. मोटो । किहम कते छोमे दि । (तिमी त कति मोटाएछौ ।)
छ्याँब - वि. राम्रो । चइ लब के छ्याँब आरे । (उसले गरेको काम राम्रो छैन ।)

ज

- जइदी** - ना. जन्ती । बामे जइदी खइमो । (बाहुनको जन्ती आइरहेको छ ।)

भ

भोन - क्रि. हाल्नु । पा पुच्येर भोन । (रक्सी पुच्येमा हाल ।)

ट

ट - ना. फूल । तिं वरिपरि ट रिंइ बिस्सा तिं छ्याउं म्रॉम । (घर वरिपरि फूल लगाएमा राम्रो दे खिन्छ ।)

टिंब - क्रि. पिट्नु । फहस्याफहसँलाई आटिंद । (बच्चाबच्चीलाई नपिट ।)

टिब - क्रि. बस्नु । खो तिनी डइ तिरै बास टिलाई । (आउ आज मेरो घरमा बास बसौला ।)

टु - संवा. छ । ड देशाइ खइर टु तिं तइ । (म देशबाट आएको ६ वर्ष भयो ।)

टहिम्ली - ना. छाला । उमेर याउदे टहिम्ली पनि पातलो तम । (उमेर गएपछि छाला पनि पातलो हुन्छ ।)

ठ

ठागु - ना. जेठो छोरो । ठागु तिनी क्याम्पस खेउरी याइ । (जेठो आज क्याम्पस पढ्न गयो ।)

ड

डल्दिब - क्रि. ढाल्नु । जङ्गलवै सिदु आढालेद बन मासियाम । (जङ्गलको रुख नढाल वन मासिन्छ ।)

ढ

ढाडसेब - क्रि. ढाँट्नु । ढाडसेइ बिस्सा र्होस्याइँ दुःख यॉम । (ढाँट्यो भने आफैँलाई दुःख हुन्छ।)

त

तकुन्दो - ना. वैशाख । तकुन्दो फहसँए छेवार मो । (वैशाखमा बच्चाको छेवार छ ।)

तले - क्रियो. किन । डलाइ तले फोन ललो ? (मलाई किन फोन गरेको ?)

ता - सर्व. के । ताललो आघै ? (के गर्नु भएको दाइ ?)

ताकर्या - वि. सेतो । ताकर्या क्वीर मैलो ड्हाल आलद । (सेतो कपडामा मैलो नलगाऊ ।)

तिं - ना. घर । खो आपातिर यान डेस तै । (आउनुहोस् बा घर जाऊँ, साँभ पन्यो ।)

तियाँ- क्रियो. आज । तियाँ या न्हॉग खो औ । (आज या भोलि आऊ ।)

तेइ - क्रि. पाक्नु । कै ट्हा तेइ ? (भात तिहुन पाक्यो ?)

तो - ना. थुक । खन स्याम चरे तो आथुइद । (जहाँ पायो त्यहीं नथुक ।)

तौलब - क्रि. थाल्नु । क्ल्या छेइ गरा क्ल्योब तौलै मो । (हलीले गरा जोल्न थालेछ ।)

तोकुन्दो - ना. पुस । फ्हौं तोकुन्दोर सार्दिमो । (गोठ पुस महिनामा सार्ने हो ।)

त्हयिँर - कियो. दिउँसो । ड त्हयिँर खस्यो औ । (म दिउँसो आउँला है ।)

त्हिनी - ना. सूर्य । त्हिनी प्रेइ बिस्सा कम्बल सौँद । (घाम लाग्यो भने कम्बल सुकाऊ ।)

थ

थागाले - वि. टुलो । आजी स्यै वेले थागाले मो । (सानी काकाको मन टुलो छ ।)

थुँबा - क्रि. पिउनु । पा थुँसी भगडालब छ्याँउ आत । (रक्सी खाएर भगडा गर्नु राम्रो होइन ।)

थैःबा - क्रि. राख्नु । डइ थैबले कुई ख्यैबइ टिहइ ? (मैले राखेको कपडा कसले भिक्यो ?)

द

देदे - अलिअलि दे दे के लदिल पर्दिमो । (अलि अलि काम गरिराख्नु पर्छ ।)

ध

धुँ - ना. स्ख । धुँ न्हइ बिस्या हावापानी छ्याँउ तम । (स्ख पालेमा हावापानी पनि राम्रो हुन्छ।)

न

नक - ना. कुखुरो । ड नक थोसी थेमिम । (म कुखुरा काटेर राख्छु ।)

नक्यु - ना. कुकुर । डिइ तिर म्लौंग्या नक्यु न्हसुम । (हाम्रो घरमा कालो कुकुर पालेका छौं ।)

नखुँ - ना. नाक । बाज्यु नखुँर ना खै । (बाजेको नाकमा सिँगान आएको छ ।)

नमे - ना. चरो । च सिँदुर नमे च्हाँ थाइमो । (यो स्खमा चराले गुँड लगाएछ ।)

नाँ - ना. पानी । तियाँ नाँ युइमो । (आज पानी परेको छ ।)

नारे - ना. कोदो । नारे पैकोदे स्या कार बेले सम । (कोदोको ढिँडोमा सुकुटी मिठो हुन्छ ।)

नास - ना. गाउँ । डइ नास छाइले आम्रो । (मेरो गाउँ यहाँबाट देखिँदैँन ।)

नुग्याले - वि. अग्लो । फ नुग्याले मो । (लोग्ने त अग्लो छ ।)

नोब - क्रि. बोक्नु । च ते नोददी । (यो भारी बोक ।)

न्वारा - ना. बिरालो । न्वाराइ स्वात्तै डह्या थुँवाम्ये । (बिरालोले सबै दुध खाइदिएछ ।)

न्हपे - ना. कान । ड न्हपे आथेगो । (म कान सुन्दिँन ।)

न्हब - क्रि. पाल्नु । आपा आमा छ्यान्ले न्हद । (बाबुआमा राम्ररी पाल ।)

न्हर - ना. निद्रा । न्हर खै बिस्या रोउरी याद । (निद्रा लागेमा सुत्न जानू ।)

न्हु - ना. पश्चिम । न्हुवाइ ठिकै मोरो । (पश्चिमतिर ठिकै छ अरे ।)

न्हवाइ - क्रियो. तल । खो न्हवाइ यासी खन । (आऊ तल गएर आऊँ ।)

प

पयँ - ना. फलाम । पयँ भाँडो छ्यानले खुद । (फलामको भाँडा राम्रोसँग माभ ।)

पइगो - ना. ढिँडो । नारे पइगो चैबिस्या जीउ फूर्तिलो तम । (कोदाको ढिँडो खाए जीउ फूर्तिलो हुन्छ ।)

पइदु - ना. दाल । पइदु ट्हा री जिम्बु भानिद । (दालमा जिम्बु भान ।)

पा - ना. जाँड । पा क्हेवेद दि नानी । (जाँड छान त नानी ।)

पिङ्गे - वि. हरियो । पिङ्गे ट्हा चल पर्दिम । (हरियो साग खानुपर्छ ।)

पिँब - क्रि. दिनु । नानीलाई क्यु पिँद औ । (नानीलाई पानी देउ है ।)

प्ली - संवा. चार । डइ सुन्तला प्लीउँलो चइ । (मैले चार वटा सन्तला खाएँ ।)

प्रकुन्दो - ना. असार । प्रकुन्दोर म्ल्ह रुइल पर्दिम । (असारमा धान रोप्नुपर्छ ।)

प्रब - क्रि. हिँड्नु । क्यार छ्यान्ले प्रदो । (बाटोमा राम्ररी हिँड ।)

प्रे - संवा. आठ । ड प्रे तिँब तइ । (म आठ वर्षको भएँ ।)

प्रो - ना. पिठो । नारे प्रो कते मो ? (कोदाको पिठो कति छ ?)

फ्हुकुन्दो - ना. फागुन । आच्यौँ फ्हुकुन्दोर देश यामो । (कान्छो फागुनमा विदेश जान्छ ।)

फ्हिकुन्दो - ना. चैत्र । फ्हिकुन्दो उराटिलो तमो । (चैत्र महिना उराटिलो हुन्छ ।)

फ्हिद्दी - क्रि. लेख्नु । लाउन्त्यालाई चिठी फ्हिद्दी । (लाउरेलाई चिठी लेख ।)

फ

फ - ना. लोग्ने । डए फ पा थुइ बिस्व्या आछ्याबै बानी मो । (मेरो लोग्ने रक्सी खाएपछि नराम्रो बानी छ ।)

फुँ - संवा. शून्य । गोजिर पैसा तिफुँइ आरे । (गोजिमा एक पैसा पनि छैन ।)

फोकुन्दो - ना. असोज । दसैं फोकुन्दोर पर्दिइमो । (दसैं असोजमा परेछ ।)

फोत्ते - वि. भोको । के लइ बिस्व्या खैमै फत्ते आत । (काम गरेपछि कहिल्यै भोको हुँदैन ।)

ब

बाज्यु - ना. बाजे । बाज्यु सिबा साँती तै । (बाजे बिल्नु भएको तीन वर्ष भयो ।)

बीब - क्रि. भन्नु । गुरुइ बीबै ताँ डिल परिम । (गुरुले भनेको कुरा मान्नुपर्छ ।)

बुज्यू - ना. बजे । बुज्यू बेले जाती मोलो । (बज्यै बेसरी जाती हुनुहुन्थ्यो ।)

भ

भोबा - वि. बलियो । पैकु चै बिथ्या भौबा तम । (ढिँडो खायो भने बलियो हुन्छ ।)

म

मउचे - वि. होचो । चु म्रा कते मउचे हो । (यो ढोका कति होचो रहेछ ।)

मिँ - ना. नाम । खेसी मिँ थेन । (पढेर नाम राख ।)

मि^१ - ना. आगो । मि फुइदो । (आगो फुक ।)

मि^२ - ना. आँखा । मि अम्रोइ बिस्व्या चस्मा खेल परिम । (आँखा कमजोर भएमा चस्मा लगाउनुपर्छ ।)

मिक्लि - ना. आँसु । चौ बेलार मिक्लि आभारेद । (खाने बेलामा आँसु नभार ।)

मिछु - ना. अँध्यारो । तारेम मिछु तयामो । (अब अँध्यारो हुन्छ ।)

मु - ना. आकास । क्रोए मुर फ्हरइमो । (चिल आकासमा उडेछ ।)

मुदिन - ना. मङ्गलबार । मुदिनर डए नारे रिँउँरी खो औ । (मङ्गलबार मेरो कोदो रोप्न आउ है ।)

मो - क्रि. छ । डइ तिँरी नक्यु मो । (मेरो घरमा कुकुर छ ।)

म्रा - ना. ढोका । म्रा तोरमीद । (ढोका बन्द गर ।)

म्रि - ना. स्वास्नी । म्रिदे फ किहइमो । (लोग्ने स्वास्नी सुहाएको छ ।)

म्राँब - क्रि. देख्नु । बुज्यु मि आम्राँ । (बज्यैले आँखा देख्नुहुन्न ।)

म्लौक्या - वि. कालो । ड म्लौक्या काँइ आखो । (म कालो कपडा मन पराउँदिनँ ।)

म्वँ - ना. औषधी । डाक्टर सल्लाहविना म्वँ चला आत । (डाक्टरको सल्लाहविना औषधी खानुहुन्न ।)

म्हो - ना. भिनाजु । म्हो यना खो । (भिनाजु यता आउनुहोस् ।)

म्होते - ना. ओट । क्यौँइ म्होदे थाकाले मो । (तिम्रो ओट टुलो छ ।)

य

याब - क्रि. जानु । यान तारे । (जाउँ अब ।)

यो - ना. हात । कैँ चउ भन्दा ओइसी यो खुद । (खाना खानुभन्दा अगाडि हात धनुपर्छ ।)

योसी - ना. नड । योसी थोदा । (नड काट त ।)

र

र - ना. बाख्रो । ड र छउरी यामो । (म बाखा चराउन जान्छु ।)

रोब - क्रि. सुत्नु । न्हर खइ तारे रोन । (निद्रा आयो अब सुत्तौं ।)

रहँगो - क्रियो. टाढा । छि सिँ लउरी रहँगो याल आत । (घाँस दाउरा गर्न टाढा जानु हुँदैन ।)

ल

लदिन - ना. सोमबार । लदिनर वही खन यामो ? (सोमबार तपाईँ कहाँ जानुहुन्छ ?)

लला - वि. तातो । कासी क्यु लला लमिदो । (कासी पानी तताइदेऊ ।)

लिलि - क्रियो. पछि । डइ लिलि खो । (मेरो पछि पछि आऊ ।)

लाँ - ना. दक्षिण । च तिएँ म्रा लाँवाइ हवँब मो । (यो घरको ढोका दक्षिणतिर फर्केको छ ।)

लउकुन्दो - ना. मङ्सिर । च्हए ब्या लउकुन्दोर लबा । (छोराको बिबाह मङ्सिरमा गर्ने हो ।)

लहुकुन्दो - ना. जेठ । लहुकुन्दोर म्लहप्लु थँल पर्दिम । (जेठमा धानको बीउ राख्नुपर्छ ।)

लहुब - क्रि. बस्नु । कुर्चीर छ्यान लहुद । (कुर्चीमा राम्रोसँग बस ।)

व

वाथिब - क्रि. छोड्नु । थुलाइ आवाथिद औ । (साथीहरूलाई नछोड है ।)

स

स^१ - ना. माटो । च म्रौरब्ये स छयौँब मो । (यो खेतको माटो राम्रो छ ।)

स^२ - ना. दाँत । केकेवा चै बिस्या स नमो । (गुलियो खायो भने दाँत दुख्छ ।)

सदिन - ना. बुधबार । सदिन पोखरा याब साइत मो । (बुधबार पोखरा जाने साइत छ।)

सरदादिन - ना. शनिबार । सरदादिनर सिँ थुउरी यान औ । (शनिबार दाउर टिप्न जाउँ है ।)

सिँदिन - ना. विहिबार । सिँदिन ड्यो नास प्रिम रो । (बिहिबार हाम्रो गाउँ बार्ने रे ।)

सि - ना. चामल । म्लह सि मो वा ? (धानको चामल छ ।)

सु^१ - ना. मुख । लाब च्याइ सुँ खौँइ । (तातो चियाले मुख पोल्थो ।)

सु^२ - सर्व. को । न्होरी सु खइमो ? (तल को आएको छ ?)

सेब - क्रि. नाचनु । कोइ प्रेमिनो ड सेम । (गीत गाइदेउ म नाच्छु ।)

साँ - संवा. तीन । बाज्यु सिइर साँति तइ । (बाजे बितेको तीन वर्ष भयो ।)

स्या - ना. मासु । ताए स्या ग च ? (केको मासु हो यो ?)

स्यार - ना. पूर्व । डलाई तिँ तिँ स्यार याव छ्यो आरेरो । (मलाई अहिले साल पूर्वजाने साइत छैन रे ।)

ह

हयँकुन्दो - ना. माघ । हयँकुन्दोर डए जाँच मो । (माघमा मेरो परीक्षा छ ।)

ह्विब - वि. लामो । चु डोरी ह्विब आरे । (यो डोरी लामो छैन ।)

निष्कर्ष

प्रस्तुत अनुसन्धान लेखमा गुरुङ-नेपाली शैक्षणिक कोशको नमुना प्रस्तुत गरिएको हुँदा यसमा द्विभाषी कोशको सैद्धान्तिक आधारमा गुरुङ भाषाका २०२ ओटा आधारभूत शब्दहरूलाई परम्परागत देवनागरी लिपिमा प्रविष्टि दिएर तिनको शब्दवर्गीय सूचना, नेपालीमा समानार्थी र क्रमशः गुरुङ र नेपाली भाषामा प्रयोग दिइएको छ । यस नमुना कोशको प्रविष्टिमा परेका १९० ओटा आधारभूत शब्दहरूमा स्वर वर्णबाट प्रारम्भ भएका शब्द १९ ओटा रहेका छन् व्यञ्जन वर्णमा सबैभन्दा बढी शब्दहरू क वर्णबाट प्रारम्भ भएका छन् भने सबैभन्दा कम ज, भ, ठ, ड, ढ, द, ध, भ, व वर्णबाट प्रारम्भ भएका शब्दहरू रहेका छन् । त्यस्तै शब्दवर्ग अनुसार सबैभन्दा बढी नाम शब्द प्रयोग गरेका छन् त्यसपछि क्रमशः क्रिया, विशेषण, सर्वनाम, क्रियायोगी प्रयोग गरेका छन् ।

कृतज्ञताज्ञापन

यो लेख शिक्षाशास्त्र सङ्काय डिन कार्यालय, त्रिवि, कीर्तिपुरमा गरिएको लघु अनुसन्धानमा आधारित भएको हुँदा डिन कार्यालयप्रति आभार व्यक्त गर्दछु ।

सन्दर्भ सूची

- अधिकारी, हेमाङ्ग राज (२०७४), *सामाजिक र प्रायोगिक भाषा विज्ञान* (छैटौँ.सं.), काठमाडौँ : रत्न पुस्तक भण्डार ।
- अप्रेसजन्/Apresjan, J. (2008). Principles of Systematic Lexicography. In Thierry Fontenelle. (Ed.). *Practical Lexicography* (pp.51-60). New York: Oxford.
- आचार्य दीक्षित, नरेन्द्रमणि (२०४४), *अङ्ग्रेजी-नेपाली साभा संक्षिप्त शब्दकोश*, ललितपुर : साभा प्रकाशन
- आप्टे, वामन शिवराम (सन् १९६९), *संस्कृत-हिन्दी कोश*, दिल्ली : मोतीलाल बनारसीदास पब्लिसर्स प्रालि ।
- कोडरेन, रामजी (२०६३), *याक्खा-नेपाली-अङ्ग्रेजी शब्दकोश*, काठमाडौँ : किरात याक्खा छुम्मा ।
- गुरुङ, इन्द्रबहादुर (२०५९), *गुरुङ-नेपाली शब्दकोश*, काठमाडौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- ग्लोबर, वरन डब्ल्यु र गुरुङ, रत्नबहादुर (२०५९), *गुरुङ-नेपाली-अङ्ग्रेजी शब्दकोश*, काठमाडौँ : तमु बौद्ध सेवा समिति नेपाल ।
- चेमजोङ, ईमानसिंह (२०२६), *लाप्चा-नेपाली-अङ्ग्रेजी शब्दकोश*, काठमाडौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- चेमजोङ, ईमानसिंह (२०५९), *लिम्बू-नेपाली-अङ्ग्रेजी शब्दकोश*, काठमाडौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।
- जगस्टा/Zgusta, L. (Ed.). (1980). *Theory and Method in Lexicography*, Columbia: Hernbeam Press, Inc.
- तमु, धनबहादुर लामिछाने (२०५३), *आधारभूत गुरुङ व्याकरण*, काठमाडौँ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान ।

- दीक्षित, उषा र ढुङ्गेल, दिवाकर (२०६५), *नेपाली बाल शब्दकोश*, काठमाडौं : साभा प्रकाशन ।
- पाठ्यक्रम विकास केन्द्र (२०६६), *नेपाली बाल शब्दकोश*, भक्तपुर : स्वयम् ।
- पोखरेल, बालकृष्ण (२०४०), *नेपाली बृहत् शब्दकोश* (निर्दे.), काठमाडौं : नेराप्रप्र ।
- बाहरी, हरदेव (सन् १९९८), *हिन्दी-अङ्ग्रेजी शब्दकोश*, दिल्ली : राजपाल ।
- बुढामगर, कर्णबहादुर (२०६९), *नेपाली-मगर पाङ्-अङ्ग्रेजी शब्दकोश*, एटिन मगरात मगर लाङ्गवे ज-कल्चरल डिभलपमेन्ट अकाडमी ।
- भाटिया, कैलाशचन्द्र र भाटिया, रचना (सन् १९९३), *हिन्दी-अङ्ग्रेजी अभिव्यक्ति कोश*, दिल्ली : प्रभात प्रकाशन ।
- राई, कृष्णबहादुर (२०४९), *नेपाली कुलुङ राई शब्दकोश*, धरान : कप्तान कृष्ण बहादुर गान्खु राई ।
- राई, बयानसिंह (२०५९), *चाम्लिङ-नेपाली शब्दकोश*, काठमाडौं : हेमकुमारी चाम्लिङ राई ।
- लंसाल, रामचन्द्र (२०५७), *कोश विज्ञान र नेपाली कोश*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- हारी, आन्ना मारिया र लामा, छेगु (सन् २००४), *योल्मो-नेपाली-अङ्ग्रेजी शब्दकोश*, काठमाडौं : भाषा विज्ञान केन्द्रीय विभाग ।
- हेउबरगर/Heuberger, R. (2018). Dictionaries to assist teaching and learning. In Pedro A. Fuertes Olivera. (Eds.). *The Routledge Handbook of Lexicography*. (pp. 300-316). New York: Routledge.
- हर्तमान/Hartman, R.R.K. (Ed.). (1983). *Lexicography: Principles and Practice*, London: Academic Press, Inc.